

Citation style

Šimková, Pavla: review of: Benjamin Frommer, *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Praha: Nakl. Academia, 2010, in: *Soudobé dějiny*, 2013, 4, p. 641-644, DOI: 10.15463/rec.1189728133

First published: *Soudobé dějiny*, 2013, 4

copyright

This article may be downloaded and/or used within the private copying exemption. Any further use without permission of the rights owner shall be subject to legal licences (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

Recenze

Komplexní rozbor poválečných retribucí a nezodpovězené otázky

Pavla Šimková

FROMMER, Benjamin: *Národní očista: Retribuce v poválečném Československu*. Z angličtiny přeložil Jakub Rákosník. Praha, Academia 2010, 502 strany, ISBN 978-80-200-1838-0.

Byla československá poválečná retribuce aktem spravedlnosti, nebo odplaty? Je možné ji posuzovat podle dnešních nároků na spravedlivý a nestranný proces, nebo je nutno ji vnímat výhradně v kontextu její pohnuté doby? Lze ji šmahem odsoudit jako politicky motivovanou spravedlnost vítězů, nebo naopak hodnotit jako vážně míněný, i když nedokonalý pokus o vyrovnání se zločiny minulosti? Odpovědi na tyto otázky se během uplynulých patnácti let snažila najít celá řada historiků zabývajících se soudobými českými dějinami. Jejich přístup byl přitom v zásadě tentýž: podobu poválečné retribuice rekonstruovali na dílčím případu některého ze čtyřadvaceti mimořádných lidových soudů ustavených roku 1945 takzvaným velkým retribučním dekretem. Za všechny jmenujme průkopnickou studii Mečislava Boráka o retribučním soudnictví v Ostravě či práce Lucie Jarkovské o dění

na Královéhradecku a Václava Jiříka o Chebu.¹ I téměř deset let po svém původním vydání však zůstává studie amerického historika Benjamina Frommera *Národní očista: Retribuce v poválečném Československu* jedinou prací, která mapuje československou retribuici na celonárodní úrovni a podává ucelený obraz její přípravy, průběhu a částečně i jejích výsledků.² Frommer na jedné straně poskytuje celkový přehled o retribuci, aniž by na druhé straně opomíjel konkrétní průběh jednotlivých případů, na nichž demonsturuje obecnější charakteristiky retribučního soudnictví. Přesto však jeho kniha vyvolává více otázek, než nabízí odpovědí.

Po úvodní kapitole pojednávající o takzvané divoké retribuci bezprostředně po válce, kterou – jak Frommer poměrně přesvědčivě dokazuje – londýnská exilová vláda nejen tolerovala, ale dokonce schvalovala a v četných svých prohlášeních podporovala, se autor vrací o několik let nazpět a přibližuje okolnosti vzniku retribučního zákona, na jehož základě později stavěl velký retribuční dekret. Poté se zabývá činností mimořádných lidových soudů, které ustanovení dekretu aplikovaly v praxi, obtížemi, jež provázely jejich fungování, i zločiny, s nimiž byly tyto soudy nejčastěji konfrontovány. Ve zvláštní kapitole věnuje autor pozornost zločinu udavačství, na který londýnská vláda při tvorbě retribučního zákona kupodivu nepomyslela, jehož potrestání však leželo domácím obyvatelstvu obzvlášť na srdci. Samostatná kapitola je věnována rovněž takzvanému malému retribučnímu dekretu a trestání „provinění proti národní cti“ stejně jako Národnímu soudu, před kterým stanuli „prominentní českoslovenští občané obvinění z kolaborace, mimo jiné i protektorátní vláda. Závěrečná kapitola pak pojednává o oživení retribuice komunistickým státním aparátem po únorovém převratu.

Jednou z největších předností Frommerovy knihy je jeho důsledné chápání retribuice nikoliv jako neměnné skutečnosti, ale jako dynamicky se měnícího politického bojiště, jímž byla i přes relativní nezávislost mimořádných lidových soudů po celou dobu svého trvání, a jeho detailní analýza politických tlaků, které na ni působily od chvíle jejího zrodu. Autor plasticky vykresluje jak vyhocené debaty o podobě retribuice v londýnské vládě, tak pozdější snahy nejrůznějších politických hráčů ovlivnit její průběh a výsledky. S tím souvisí na obecnější úrovni také neobyčejně zdařilé vystižení politizace všech sfér poválečného života v Československu, od zneužívání retribuice ke znevýhodňování politických konkurentů – což oproti obecně panující představě neprovedla zdaleka jen komunistická strana – až po případy, kdy občané vstupovali do KSČ v naději, že je členství ve straně, která po válce takřka monopolizovala právo reprezentovat protinacistický odboj, uchrání před možným vyšetřováním. Nesmírně zajímavé je i téma využití retribuice k ospravedlnění odsunu Němců: jak Frommer přesvědčivě dokládá, bylo účelem retribučních

1 BORÁK, Mečislav: *Spravedlnost podle dekretu: Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Šenov u Ostravy, Tilia 1998; JARKOVSKÁ, Lucie: *Odplata, či spravedlnost? Mimořádné lidové soudy 1945–1948 na Královéhradecku*. Praha, Prostor 2008; JIŘÍK, Václav: *Nedaleko od Norimberku: Z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946–1948*. Cheb, Svět křidel 2000.

2 FROMMER, Benjamin: *National Cleansing: Retribution against Nazi Collaborators in Post-war Czechoslovakia*. New York, Cambridge University Press 2005.

soudů nejen potrestat skutečné pachatele trestných činů, ale zároveň představit sudetské Němce jako národ zrádců a zločinců, se kterými je jakékoliv soužití zcela nemožné (s. 306–308). Takové propagandistické zneužití soudních procesů by mohlo snadno svádět k odsouzení celé retribuční politiky jako politického divadla s předem určeným výsledkem. Frommer ale k retribučnímu přístupu po celou dobu diferencovaně, pečlivě váží každý její aspekt a kromě jejích z dnešního hlediska jednoznačně předpojatostí zavánějících rysů dokazuje na nespočtu příkladech procesů před mimořádnými lidovými soudy, že retribuční politika nebyla i přes zjevné nedostatky pouhou spravedlností vítězů, ale v první řadě upřímnou snahou o potrestání nacistických zločinců a kolaborantů, a to navzdory politickým bojům, které o ni sváděli demokraté i komunisté.

Důkladná analýza těchto politických konfliktů je, jak už bylo řečeno, velkou devízou Frommerovy knihy. Paradoxně je však tato přednost zároveň její největší slabinou. Tím, že konečnou podobu retribuční politiky vysvětluje především jako výsledek politického vyjednávání, opomíjí do značné míry jiné roviny analýzy, které by se nabízely – ať už se jedná o hledisko sociální, kulturní nebo právní. Retribuci lze chápat – a také tak svými tvůrci chápána byla – jako očistění těla národa od cizorodých prvků, ať už se jednalo o Němce a Maďary, jejichž cizorodost byla dána národnostně, nebo o ty, kteří se z národního společenství sami vyloučili svým jednáním, tedy kolaboranty a udavače. Frommer tento aspekt retribuční politiky sice zmiňuje, ale blíže nerozebírá; přitom lze od knihy, která má pojem „národní očista“ přímo v názvu, oprávněně očekávat kritický rozbor tohoto konceptu a problémů spojených s jeho užíváním a realizací. Ve chvíli, kdy se z národnosti stane zločin, je důležité se ptát, z jakých zdrojů se živily dobové představy o „národu“ a o tom, kdo do něj patří a kdo ne; stejně tak je v případě, kdy člověk mohl být odsouzen za vágně definované provinění proti „národní cti“, nasnadě otázka, jaké vlastnosti a chování se očekávaly od „správného Čecha“, jehož národní čest zůstala bez poškození. Až na velmi zajímavé pojednání problematiky ambivalentní národnostní identity (s. 266 n.) se však Frommer těmto otázkám hlouběji nevěnuje. Podobně by zmínka o zákonu č. 115/1946 Sb., jenž zprošťoval trestní odpovědnosti ty Čechy, kteří spáchali zločiny v rámci „boje za národní osvobození“ (s. 162), mohla – a měla – sloužit jako odrazový můstek k reflexi skutečnosti, že násilí bylo v poválečné době zjevně vnímáno jako legitimní prostředek řešení sporů, zejména probíhalo-li po národnostní dělicí čáře. Tento závěr si ale čtenář musí domyslet sám, autor jej explicitně nenabízí a ani nevysvětluje, jak k takovému posunu ve vnímání násilí oproti předválečné době mohlo dojít.

Benjamin Frommer ve svém textu opakovaně upozorňuje na fakt, že československá retribuční politika byla jednou z nejkrvavějších v Evropě a že přinesla téměř sedm stovek poprav, „což představuje číslo vyšší, než byl počet popravených za čtyři následující desetiletí komunistické diktatury“ (s. 21). Nespokojí-li se však čtenář pouhým konstatováním a ptá se po příčinách tak vysokého čísla, nabízí mu autor v podstatě výhradně příčiny bezprostřední, tedy nemožnost odvolání a bezodkladné vykonání rozsudku, jak to zakotvil velký retribuční dekret. Možné hlubší důvody, které by se naskývaly ze sociálně- či kulturněhistorického hlediska – například z rozboru všudy-

přítomnosti a zevšednění násilí ve válečných letech a vlivu této situace na myšlení lidí, jak jej lze nalézt třeba v knize Matěje Spurného *Nejsou jako my*³ – nechává Frommer v podstatě bez povšimnutí. Podobně v závěru suše konstatuje, že se při úvahách o způsobu potrestání válečných zločinců nejednalo o volbu mezi souzením a tlustou čarou za minulostí, ale mezi souzením a popravami bez soudu (s. 444); už se ale nezabývá otázkou, z jakých důvodů se českoslovenští představitelé rozhodli vypořádat se zločinci soudní cestou.

To, co zde bylo řečeno o těchto specifických bodech, platí v podstatě pro celou knihu: Frommer podává velmi podrobný rozbor jednotlivých retribučních opatření a do detailu popisuje průběh retribuice, daleko menší pozornost však věnuje ideologickému, společenskému a kulturnímu kontextu, z něhož retribuice vyrůstala. Jeho kniha poskytuje obšírnou a v zásadě vyčerpávající odpověď na otázku, *jak* probíhalo souzení válečných zločinců a kolaborantů v poválečném Československu. Otázka *proč* v ní však zůstává v mnoha případech nezodpovězena.

3 SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my: Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha, Antikomplex 2011, s. 11. Viz také diskuse k této knize v předminulém čísle *Soudobých dějin* (roč. 20, č. 1–2 (2013), s. 177–198).